

YAŞAMLARIMIZ BİRER SANAT ESERİ OLARAK DÜŞÜNÜLEBİLİR Mİ? BAUMAN VE CERTEAU'DAN HAREKETLE YANIT ARAYIŞI

 Abdulkadir İNCE*

ÖZET

Bu çalışmada Zygmunt Bauman ve Michel de Certeau'nun yaşam sanatı kavramına yönelik görüşlerine odaklanılmaktadır. Her iki isme göre de yaşamlarımız birer sanat eseridir. Fakat Bauman ve Certeau'nun yaşam sanatı kavramını ele alma biçimleri, bu kavramla neyi ifade etmek istedikleri, dünyaya, topluma ve bireylere yönelik nasıl bir anlayış sergiledikleri farklılaşmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın amacı Bauman ve Certeau'nun yaşam sanatı kavramını nasıl izah ettiklerini açıklamak ve söz konusu izahların benzer ve farklı noktalarını tespit ederek yaşam sanatı kavramına ilişkin bir düşünce pratiği gerçekleştirmektir. Çalışma sonucunda Bauman'ın yaşam sanatı kavramını mutluluk, tüketim, kimlik ve toplumsal onay ile ilişkilendirdiği tespit edilmiştir. Bauman'a göre yaşam sanatı kavramı, bireylerin içsel ve dışsal bir tüketim baskısı karşısında kendi kaderlerini tayin edebilme hakkı olarak anlaşılmaktadır. Certeau ise yaşam sanatı kavramını doğrudan gündelik hayat ile ilişkilendirmektedir. Strateji ve taktik kavramlarını ön plana alarak açıklama getiren Certeau açısından yaşam sanatı kavramı, bireylerin gündelik hayattaki tüm eylemlerini kapsayan taktikler olarak anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: mutluluk, tüketim, yaşam sanatı, strateji, taktik

Can Our Lives Be Considered as Works of Art? The Search for Answer Based on Bauman and Certeau

ABSTRACT

This study focuses on the views of Zygmunt Bauman and Michel de Certeau on the concept of the art of life. According to both names, our lives are works of art. However, the way Bauman and Certeau approach the concept of the art of life, what they want to express with this concept, what kind of understanding they show towards the world, society and individuals differ. In this respect, the aim of the study is to explain how Bauman and Certeau explain the concept of the art of life and to carry out a thought practice on the concept of the art of life by identifying the similar and different points of these explanations. As a result of the study, it has been determined that Bauman associates the concept of the art of life with happiness, consumption, identity and social approval. According to Bauman, the concept of the art of living is understood as the right of individuals to determine their own destiny in the face of an internal and external consumption pressure. Certeau, on the other hand, directly associates the concept of the art of life with everyday life. For Certeau, who brought the concepts of strategy and tactics to the fore and explained, the concept of the art of life is understood as tactics that cover all the actions of individuals in daily life.

Key Words: happiness, consumption, art of life, strategy, tactics

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Malatya / TÜRKİYE, abdulkadir.ince@inonu.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Cite as: İnce, A. (2023). Yaşamlarımız birer sanat eseri olarak düşünülebilir mi? Bauman ve Certeau'dan hareketle yanıt arayışı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(45), 887-903. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1228261>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 2 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 13 Mart / March 2023

Bana çarpıcı gelen nokta, toplumumuzda sanatın bireylerle ya da yaşamla değil; sadece nesnelere ilintili bir şey hâline gelmiş olmasıdır. Peki ama, herkesin yaşamı bir sanat eserine dönüştürülemez mi? Niçin bir tablo ya da ev sanat eseridir de kendi yaşamımız değil? (Foucault, 2016: 203)

Giriş

Yaşamlarımızın birer sanat eseri olarak düşünülüp düşünülmemeyeceği sorusu kimilerimiz için ilk bakışta iddialı ve çarpıcı bir soru olarak görülebilir. Fakat bu soru yapıp etmelerimiz, düşüncelerimiz, duygularımız ve ilişkilerimiz hakkında düşündükçe daha az yabancı ve daha az kuşku uyandırıcı bir hâl almaya, bize daha *yakın* gelmeye başlar. Gündelik hayatın olağan akışı içerisinde bireyler alışkanlıkların, yoğunlukların, çoğu zaman bir yere yetişmek veya bir şeyleri zamanında yerine getirmek gibi uğraşların bir neticesi olarak genellikle kendi eylemleri, düşünceleri, hisleri ve hatta mutlulukları üzerine pek fazla düşünmemektedir. Günümüzün akışkan modern dünyasında kendi yaşamları üzerinde tek ve mutlak eyleyici konumda bulunan bireyler, işler yolunda gittiği ve her şey bildik, tanıdık olduğu müddetçe yaptıkları şeyleri *niçin* yaptıklarına yönelik şüphe duymamaktadır. Oysa yalnızca aşına diye bilinebilir sayılan birçok şey gibi yaşamlarımız da üzerine odaklanıldığında ve sorunsallaştırıldığında yeni fark edilebilecek birçok unsur barındırmaktadır. Gündelik eylemlerin alışkanlık hâline gelen ve sorgulanmadan yapılan onlarca şeyi kapsadığı düşünüldüğünde bireylerin her zaman bilinçli ve rasyonel bir şekilde davrandığını söylemek doğru olmayacaktır. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa, bireyler ancak hayatın olağan akışına aykırı bir durum olduğunda, gündelik hayatın akışı sekteye uğradığında, gerçekleşen eylemlere anlam verilemediğinde olan şeylerin aslında gerçekten *ne* olduğunu sorgulamakta, anlam aramakta ve meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Gündelik hayatın bireyleri çepeçevre saran ve sınırları iyice belirlenmiş bir şekilde ilerlediği varsayıldığında, yaşamlarımızın birer sanat eseri olup olmadığı sorusu bilhassa önem taşımaktadır. Çünkü bu soru aynı zamanda oldukça davetkâr bir sorudur. Bireyleri en başta kendi yaşamları ve ilişkileri hakkında düşünmeye davet etmektedir. Bu soru bireylerin kendilerini bütün içerisinde bir parça olarak konumlandırmaya, kendi yaşamlarını anlamaya, dünyayı anlamlandırmaya davet etmektedir.

Bu çalışmada, bizi kendimizi ve dünyayı anlamaya ve anlamlandırmaya davet eden iki önemli ismin, Zygmunt Bauman ve Michel de Certeau'nun yaşam sanatına yönelik görüşlerine odaklanılmaktadır. Bauman ve Certeau'yu zihin dünyaları bakımından birbirine yaklaştıran “yaşamlarımız birer sanat eseri olarak *nasıl* düşünülebilir?” sorusudur. Ancak her iki ismin bu soruya verdikleri yanıtlar giderek bu ortak düşün dünyasından uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Her iki isme göre de yaşam hiç şüphesiz ki bir sanat eseridir. Bauman, günümüzün akışkan modern dünyasında her insanı bir yaşam sanatçısı, her yaşamı da bir sanat eseri olarak değerlendirirken özellikle mutluluk, tüketim ve kimlik kavramları üzerinden açıklama getirmektedir. Bauman, tarihsel ve felsefi bir anlatı ile yaşamı, mutluluğu sorgulamaktadır. Dolayısıyla Bauman'ın yaşam sanatı kavramını anlamak için öncelikle mutluluk, tüketim ve kimlik duraklarını barındıran yolu arşınlamak gerekmektedir.

Yaşam sanatı kavramına özellikle *Gündelik Hayatın Keşfi I. Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları* (2008) ve *Gündelik Hayatın Keşfi II. Konut, Mutfak İşleri* (2009) kitaplarında detaylı bir şekilde yer veren Certeau çalışmamız kapsamında ele alınacak diğer isimdir. Certeau ile Bauman, yaşam sanatı kavramlarını kullanmaları bakımından ortak, fakat bu kavramın nasıl anlaşılması gerektiği ve neleri barındırdığı konusunda birbirinden farklılaşan açıklamalar getirmektedir. Bauman'da yaşam sanatı akışkan modern toplumda tüketim, mutluluk, kimlik ve bireyselleşme vurguları ile gündeme gelirken Certeau yaşam sanatını gündelik hayatın tam içerisinde konumlandırmakta, strateji ve taktik kavramlarıyla bireylerin gündelik hayattaki eylemlerinin nasıl sanat eseri olarak yorumlanabileceğini; bu yorumun niçin yapılması gereken bir şey olduğunu açıklamakta ve gündelik hayatta bireyin konumunu tartışmaya açmaktadır.

Çalışmamızda, ilk olarak Bauman'ın yaşam sanatı kavramına odaklanılacak, daha sonra Certeau'da gündelik yaşamda sanatın icra edilme biçim ve usullerine değinilecek ve nihayetinde bir karşılaştırma yapma imkânına erişilecektir.

Mutluluk Üzerine Ne Söylenebilir?

Bauman'ın yaşam sanatına ilişkin görüş ve fikirleri mutluluk kavramı etrafında şekillenmektedir. Bauman'a göre günümüzde bireylerden hem kendilerinin hem de başkalarının eylemlerini açıklamaları istenildiğinde, verilebilecek en muhtemel yanıt “mutluluk arayışı” olacaktır. Ona göre bireylerin düşünce ve eylemlerine yön veren bir sebep olarak sunulan mutluluk arayışı bir an bile duraksanmadan ve düşünülmeden, öylece söylenir. Çünkü mutluluk arayışı, günümüzün akışkan modern dünyasında her türlü itirazı savuşturacak doğal bir hak olarak görülmektedir (Bauman, 2018: 191). Filozoflar yaklaşık olarak üç bin yılı aşkın bir süredir mutluluk üzerine düşünmektedir. Ancak, mutluluğun ne olduğu, mutluluğa nasıl ulaşılabileceği konusunda ortak bir görüş olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Mutluluğa ilişkin tanımlar, tavsiyeler, mutluluğun ne olduğuna yönelik fikirler ve mutlulukla ilişkilendirilen kavramlar oldukça çeşitlidir (Rojas, 2007: 6).

Rojas, filozofların mutluluğa ilişkin olarak yaptıkları açıklamalardan hareketle, bireylerin kendi mutluluklarını ifade ederken nasıl düşündüklerini konumlandırabilmek amacıyla *mutluluğa dair kavramsal referans teorisi*'ni inşa etmiştir. Bu bağlamda Rojas, mutluluğa ilişkin olarak sekiz kategori ve yaklaşımdan söz etmektedir. Örneğin *Stoacı felsefe* mutluluğu, her şeyi olduğu gibi kabul etmekle ilişkilendirilmektedir. Mutluluğa ilişkin *erdem yaklaşımı*, mutluluğu bireylerin hem kendileri hem de diğerleri için en doğru şekilde davranmak olarak tanımlamaktadır. *Eğlence yaklaşımı*, kişinin erişebildiği şeylerden keyif ve haz almasını mutluluk olarak görmektedir. *Anı yaşama* (carpe diem) *yaklaşımı*, mutluluğun bireyin her anından keyif alarak yaşaması olduğunu ileri sürmektedir. *Memnuniyet yaklaşımı* mutluluğu, kişinin hem kendisinden hem de sahip olduğu şeylerden memnuniyet duyması olarak tanımlamaktadır. Mutluluğa ilişkin *Ütopyacı yaklaşım*, mutluluğun erişilemez olduğunu kabul etmekte ve fakat bireylerin mutluluğa erişmek için çabalamakta olduğunu, dolayısıyla mutluluğun mutluluğa erişmede gösterilen çaba olarak anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. *Huzur yaklaşımı* mutluluğu, bireylerin ulaşamayacağı şeylerden vazgeçip sakin ve huzurlu bir hayat sürmesi olarak görmektedir. *Gerçekleştirme yaklaşımı* bakımından ise mutluluk, kişinin mutluluk için yeteneklerini tümüyle kullanabilmesidir (Rojas, 2007: 6).

Mutluluk İslam filozofları tarafından da sürekli olarak tartışılan, gündemde tutulan önemli bir konudur. Mutluluğun İslam filozofları tarafından nasıl ele alındığını tartışma konusu yapan Bircan (2001: 31-33) İslam filozofları açısından mutluluğun “gayelerden bir gaye, yetkinliklerden bir yetkinlik ve iyilerden bir iyi” olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. İslam felsefesinde mutlulukla ilgili tüm değerlendirmeler *gaye*, *yetkinlik* ve *iyi* kavramları etrafında şekillendirilmektedir. İslam filozoflarına göre mutluluk haricindeki hemen her şey, başka bir şey için aracı kılınabilmekte iken yalnızca mutluluk, başka bir şey için vasıta hâline getirilememektedir. Çünkü her ne kadar mutluluğun ne olduğu, mutluluğa nasıl ulaşılabileceği tam olarak bilinemese de emin olunan tek şey mutluluğun “kendi kendine yeterli” olduğudur.

Bauman mutluluğun ve bireylerin yaşamlarını mutlu kılacak standartların bir modelini oluşturmanın oldukça zor olduğunu dile getirmektedir. Fakat ona göre daha da zor olan, akışkan modern toplumlarda böylesi bir model oluşturulsa dahi, onu ayakta tutmak ve mutluluğu devamlı kılmaktır. Ona göre mutluluk modelleri artık yalnızca çok kısa bir süre için geçerlidir. Mutluluk, bireylerin yaşamlarını bütünüyle kapsayacak, onları tamamen kuşatacak kadar esnek değildir (Bauman, 2018: 216). Üstelik durumu daha da karmaşıklaştıran bir diğer etken ise konu mutluluk olduğunda kimsenin kesin ve tutarlı olamayacağı gerçeğidir. Bireyler mutluluk

karşısında ne kadar kesin olurlarsa tutarlı olmaları da o kadar azalmaktadır. Çünkü mutluluk hakkında net olmak, nasıl mutlu olunacağına dair kesin sınırlar çizmek, geri kalan şeyleri göz ardı etmeye ve göz ardı edilen şeyler çoğaldıkça mutluluğun tanımının da şüpheli bir hâle gelmesine yol açmaktadır (Bauman, 2017: 43).

Mutluluk üzerine yapılan tanımlamaların ve mutluluğa ilişkin görüşlerin birbirinden oldukça farklı ve çok sayıda olması mutluluk hakkında güvenle, kimsenin itiraz etmeyeceği bir söz söylemeyi imkânsız hâle mi getirmektedir? Bauman'a göre (2017: 41) mutluluk hakkında güvenle söylenebilecek tek şey, mutluluğun hemen herkesin ulaşmak istediği, arzuladığı ve değer verdiği iyi bir şey olmasıdır. Veenhoven ve Dumludağ ise (2015: 201) mutluluk hakkında her ne kadar farklı görüşler olsa da mutluluğun herkesin ulaşmayı hedeflediği bir amaç olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla mutluluğa ilişkin yapılacak tüm tanımlar, mutluluk hakkındaki tüm fikirler mutlaka itiraz edilecek unsurlar ve kimilerinin benimsemeyeceği görüşler barındıracaktır. Oysa mutluluk tek başına ve kendisi için istenen, iyi bir şey olmayı sürdürecektir.

Günümüzde mutluluk ile ilişkilendirilen en önemli faktörlerin başında ekonomi gelmektedir. Ekonominin ve finansal gelirin artması ile mutluluğun artacağı yönündeki bu yakın ilişki izahtan varestedir. Bauman'a göre (2012a: 98) mutluluğun anahtarı olarak yansıtılan ve politikanın da açık bir şekilde duyurduğu nihai hedef Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) artışıdır. GSMH belirli bir ülke ekonomisi bakımından bireylerin harcadığı paranın toplam miktarı baz alınarak ölçülmektedir. Dolayısıyla gelirin, nakit paranın, tasarrufların ve paraya çevrilebilecek malların artışının bireyleri daha mutlu edeceği beklenilmektedir. Ancak Bauman (2017: 10) bu yaygın kanıya ilişkin olarak, eldeki tüm ampirik verilerin bu kanıyı yanlışladığını, ekonomik gelirin artmasının bireylerin mutluluğunda bir artışa sebep olmadığını iddia etmektedir.

Bauman'ın bu iddiasını temellendirecek ve açıklığa kavuşturacak birkaç araştırmadan söz edilebilir. Örneğin Easterlin ve Angelescu (2009) farklı gelişmişlik düzeylerinde 37 ülkeyi inceledikleri çalışmalarında, uzun dönemler göz önüne alındığında GSMH'de gerçekleşen artışın mutluluk üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmektedir. Easterlin bir başka çalışmasında (1995) herkesin gelirinin aynı anda artmasının, herkesin mutluluğunun da aynı anda artacağı anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Söz konusu çalışmada, bireylerin kendilerini konumlandığı maddi normların gelirlerindeki artışla birlikte değişmekte olduğunu ve bu sebeple bireylerin gelirlerindeki artışın beklenildiği gibi mutluluklarını artırmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Easterlin, 1995: 35). Deiner ve Selligman ise (2004: 5) bir toplum içerisindeki ortalama gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra maddi refahın artmasının mutluluk üzerindeki etkisinin çok düşük olduğunu belirtmektedir. Bir başka çalışmada Diener ve arkadaşları (1999: 287) bireylerin gelir seviyelerindeki artışın ancak geçici olarak bireylerin mutluluğunu etkileyebileceğini tespit etmektedir. Kahneman ve Deaton'un çalışmasında da (2010: 16489-16491) gelirden meydana gelen artışın, ortalama refah düzeyinin üzerine çıkıldıktan sonra mutluluk üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Çirkin ve Göksel'in çalışmasında da (2016) benzer şekilde, bireylerin gelir düzeylerindeki artışın bireyi mutlu etme olasılığının istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmacılara göre bireylerin gelirlerindeki artışa rağmen mutluluklarında herhangi bir artışın olmamasının sebebi farklı teorilerle açıklanabilmektedir. Bunlardan birisi görelî gelir kavramı ve karşılaştırma etkisidir. Bireyler sahip oldukları mutlak gelirden ziyade, kendilerini belirli bir referans grubu içerisinde değerlendirdiklerinden dolayı gelirlerinin büyüklüğü değil, söz konusu referans grubu içerisindeki konumlarını önemsemektedirler. Dolayısıyla bireylerinin gelirlerinin yüksek olması, herkesin gelirinin yüksek olduğu bir çevrede kişiyi mutlu etmemektedir. Bireylerin gelirlerindeki artışın onları mutlu etmemesinin

bir diğer nedeni ise kişilerin gelirlerine uyum sağlaması ve gelir arttıkça artan daha çok gelir elde etme isteğidir (Çirkin & Göksel, 2016: 396-398). Daha çok zenginliğin bireyleri daha mutlu yapacağına yönelik inancın pratikte karşılık bulamaması, mutluluğun bir krizde olduğu ve mutluluğa ulaşmanın daha da güçleştiği anlamına gelmektedir (Ahmed, 2016: 17).

Eldeki ampirik verilerden hareketle Bauman, iktisadi refahın resmi ölçümü olan GSMH'nin bireyleri mutluluklarına ilişkin olarak yanlış bir zemine yönlendirdiğini (Bauman & Obirek, 2019: 88) ve yalnızca tek bir göstergeye odaklanılarak bireylerin mutlulukları hakkında bilgi sahibi olmanın yanıltıcı olacağını belirtmektedir (Bauman, 2017: 18). Bununla birlikte Bauman, söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin, akışkan modern toplumlardaki piyasadan kaynaklandığını düşünmektedir. Ona göre bir “kar üretme makinesi” olan ve asıl olarak nesnelere tüketimiyle ilgilenen piyasa, mutluluk yaratan bir tüketim vaat etmektedir (Bauman, 2017: 19). Bu sebeple bireyler kapitalist piyasada mutluluklarını, mutluluk vaat eden eşyalarla ve bu eşyalara sahip olmanın getireceği haz ile özdeşleştirmektedir. Ancak mutluluk ile tüketim arasındaki bu durum çok daha karmaşık bir mahiyete sahiptir. Mutluluk tüketim malları kültürüne, alışveriş merkezleri tapınaklara, eşyalar ise kült kalıntılara dönüşmektedir (Bauman & Obirek, 2019: 89).

Benzer bir görüşü paylaşan Baudrillard, iktisadi refahın ve ekonomik bolluğun mutluluğa ilişkin olarak yalnızca bir gösterge niteliği taşıdığını ifade etmektedir. Ona göre tüketim nesnelere sahip olmanın verdiği tatmin, mutluluk hissinin bir yansımasıdır. Tüketim, çağdaş toplumlarda göstergelerden beslenmekte ve simgesel kodlar ile anlamlandırılmaktadır (Baudrillard, 2013: 24-25). Dolayısıyla mutluluğun, tüketim toplumunun tek ve mutlak göstergesi olarak ölçülebilir, rekabet edilebilir, kanıtlanabilir bir mahiyete sahip olması gerekmektedir. Bu noktada mutluluğun ölçü birimi olarak ise tüketim nesnelere ön plana çıkmaktadır. Mutluluğu tüketim nesnelere edinimi ve sahipliği ile özdeşleştirmek modern topluma özgü bir niteliktir. Bauman modern çağın, bireylerin mutluluklarının peşinde koşma haklarını ilan etmesiyle başladığını ileri sürerken (Bauman & Obirek, 2019: 88) Lefebvre (2015: 56) modern toplumların yegâne ideolojisinin “mutluluk vaadi” olduğunu belirtmektedir.

Akışkan Modern Dünyada Mutluluk, Tüketim ve Kimlik

Bauman içerisinde yaşamakta olduğumuz dünyayı *akışkan* olarak nitelendirmektedir. Onun dünyaya akışkan demesinin sebebi, dünyanın tüm sınırlar gibi sabitlikten ve durağanlıktan uzak olması, şeklini koruyamamasıdır. Modern dünyamızdaki her şeyin hiç durmadan değişmesi, yani ilgi alanlarımızın, meraklarımızın, bize cazip gelen şeylerin, içerisinde bulunmuş olduğumuz koşulların, ilişkilerimizin hiç durmadan değişmesi dünyanın akışkan bir mahiyete sahip olduğunun göstergesidir.

Bauman'a göre (2012b: 7) her geçen gün bireyleri mutlu edecek fırsatlar ile mutsuz edecek durumlar yanı başlarından hızla akıp gitmektedir. Üstelik bu geçiciliği ve akışkanlığı yönetmek ve yönlendirmek için bireylerin ellerinden bir şey gelmemektedir. Bireylerin yeni durumlara hazır olabilmeleri, ayak uydurabilmeleri için değişimi sürekli olarak gözlemeleri ve esnek olmaları gerektiği salık verilmektedir. Bununla birlikte Bauman'a göre (2016b: 92-93) toplumlarımız, hiç şüphe yok ki artık birer tüketim toplumlarıdır. Ona göre eski tip “katı” modern toplumlar ile günümüzün akışkan modern dünyasının toplumları birbirinden oldukça farklıdır. Üstelik bu farklılıklar günümüz toplumlarını *tüketim toplumu* olarak ifade etmeyi haklı çıkaracak kadar derin ve çok yönlüdür. Akışkan modern dünyanın tüketim toplumlarında tüketici konumunda olan bireyler bu zamana kadar görülen herhangi bir başka toplumdaki tüketicilerden tamamen farklıdır.

Bauman'ın ifadesiyle toplumlarımız alışverişten ve sürekli alışveriş hâlinde olan bireylerden, yani tüketicilerden oluşmaktadır. Böyle bir toplumda mutlu olma ümidi ise ancak bu ümit diri tutulabildiği müddetçe mümkündür. Modern çağın başında, mutluluğa ilişkin düşüncede oldukça önemli bir değişim olmuştur. Bir zamanlar durum ve hâl olarak düşünülen mutluluk (yani mutluluk hâli) günümüz akışkan modern tüketim toplumlarında “mutluluk arayışı”na dönüşmüştür (Bauman, 2017: 45). Mutluluğun bir arayışa dönüşmesi ise toplumsal yapıda köklü değişiklikler yaratmıştır. Örneğin kültürel açıdan bakıldığında mutluluk arayışı, düzenin yerine daima değişmeyi, yeniliği öncelemektedir. Korunan ve muhafaza edilen şeyler, daha önce hiç olmamış, kimsenin elde etmediği şeylere sahip olma anlayışına dönüşmüştür. Toplumsal açıdan bakıldığında geleneğin hükmünün ortadan kalktığı, katı olanın buharlaştığı ve kutsal olana saygının yitimi söz konusudur. Ekonomik olarak ise ihtiyaçların tatmininden arzuların tatminine geçiş sağlanmıştır. Mutluluk hâli, esas itibarıyla muhafazakâr ve istikrar sağlayan bir unsur iken mutluluk arayışı istikrarsızlaştırıcı bir güçtür. Bu bakımdan mutluluk arayışı, dünyanın akışkan hâline gelmesinden sorumlu esas unsur olarak dikkat çekmektedir (Bauman, 2017: 46-47).

Modern akışkan dünyamızın tüketim toplumlarında üzerine düşünülmesi gereken en önemli karşıtlıklardan birisi, bireylerin yaşamak için mi tükettikleri yoksa tüketebilmek için mi yaşadıkları ikilemidir. Çünkü gelinen noktada yaşamak ve tüketmek birbirinden ayrılabilen şeyler olarak görünmemektedir (Bauman, 2016b: 93). Bir başka ifadeyle günümüz tüketim toplumlarının alamet-i farikası, tüketim faaliyetiyle hayatımızın geri kalanı arasındaki çizginin giderek silikleşmesi ve yok olmasıdır (Bauman, 2012b: 60). Tüketim toplumlarında her bir nesne ve eşya, özellikle sunum kabiliyeti bakımından değer görmektedir. Her yanımız, bizim dikkatimizi çekmeye çabalayan ve bunu ustalıklı bir şekilde başaran, değişken ve birbiriyle rekabet hâlinde olan ürünlerle doludur. Dolayısıyla bir bakıma yaşamlarımız, bir mağazaya dönüşmektedir (Bauman, 2016b: 79).

Tüketime dayalı ekonomi mantığı, tüketicinin doyumunun anında yerine getirilmesini talep ederken aynı zamanda bu tatminin doyumuna ulaşır ulaşmaz son bulmasını ve yeni arzuların uyandırılmasını da sağlamaktadır (Bauman, 2016b: 94). Böylelikle tüketim toplumlarında sıkıntılar ve hüznler yok edilmeye çalışılmaktadır. Tüketim toplumlarının tanımladığı mutlu yaşam, sürekli yeni bir şeylerin olduğu heyecanlı bir yaşamdır. Tüketim piyasası tatminin süresinin uzun olmasına karşı bir direnç içerisindedir. Çünkü dışarıda her zaman tüketilecek, her zaman denenecek yeni hazlar öylece beklemektedir (Bauman, 1999: 61-62). Akışkan modern dünyada hiçbir şeyin tüketiciler tarafından tamamen benimsenmemesi, ihtiyaçlar ve arzuların tamamen doyurulmaması gerekmektedir. Her nesne, “bir sonrakine kadar” taahhüdü ile satılmaktadır. Tüketim toplumlarında sahici olan tek şey, her şeyin geçiciliğidir. Dolayısıyla piyasa, arzu uyandıran nesnelere tatmininin uzun soluklu olmamasını garanti etmeye çabalamaktadır (Bauman, 2016b: 93-94).

Tüketim toplumlarında tüketiciler, içten gelen bir baskı ve mecburiyet ile tüketmektedirler. Bireyler piyasada, alışveriş merkezlerinde veya hiç yerlerinden kalkmadan telefonları ile girdikleri tüm sanal ticaret uygulamalarında, hükmedenin kendisi olduğu zannına kapılmakta ve fakat özgürlüklerinin ellerinden alındığını fark edememektedir. Çünkü piyasa çoktan onları tüketiciler olarak seçmiştir. Birey tüketim esnasında kendisini özgür hissetmektedir. En nihayetinde seçen, eleştiren veya karşısına çıkan herhangi bir nesneyi satın almama tercihinde bulunan kendisidir. Ancak reddedemeyeceği tek bir şey vardır, o da karşısında çaresiz kaldığı seçmeyi seçmektir. Kaldı ki zaten bu seçim de bir seçim gibi görünmez (Bauman, 2016b: 97). Üstelik bu seçim ve harcama baskısı, aynı zamanda toplumsal seviyede sembolik çekişme, ayırım ve fark edilme yoluyla, yani benlik inşa etme ve kimlik edinimi ile ilişkilidir (Bauman, 2016a: 105).

Bauman, özellikle modern dönem ile birlikte kimliğin oldukça önemli bir mesele olduğunu ve ilgi çekici bir konu hâline geldiğini dile getirmektedir. Ona göre modern dönem, bireylerin kimliklerinin içerisinde doğdukları bir dönem değil; kendi kimliklerini yaşam içerisinde kendilerinin oluşturdukları ve kimlik oluşumunun bizatihi bireylerin hak ve sorumluluğu olarak algılandığı bir dönemdir (Bauman, 2017: 24). Buna karşın günümüzün akışkan modern toplumlarında bireylerin hayatlarını bütünüyle kapsayacak, sabit ve belirlenmiş bir kimlik oluşumu artık söz konusu değildir. Kimliklerin hem bireylerin kendileri hem de başkaları tarafından takdir edilmesi ve onaylanması için sürekli olarak yenilenmesi, hayatın akışkanlığına uyum sağlaması gerekmektedir. Bu noktada Bauman, bireylerin kendilerini tanımlaması ve ispatlaması konusunda kişinin kimliği üzerinde her gün *yaratıcı yıkıcılık* uyguladığını belirtmektedir (Bauman, 2017: 101). Üstelik yaşamakta olduğumuz tüketim toplumlarında bireylerin kimliklerini sürekli olarak yenileme ve onarma ihtiyaçları, artık dışsal ve zorunlu bir baskı ile değil; bilakis kişisel özgürlüğün dışa vurumu şeklinde gündeme gelmektedir (Bauman, 2017: 105). Dolayısıyla gün aşırı yenilenen kimlikler yaşam sanatının ürünü kabul edilmektedir. Bu durum, zorunlu olarak bireylerin kimliklerinin içsel bir tutarsızlığına sebebiyet vermektedir. Dünyanın akışkan ve sürekli bir değişim hâli içerisinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, değişen yaşam şartlarına yetişmek için bireyler sürekli olarak kimliklerini gözden geçirmekte ve günün ihtiyaçlarına göre yeniden inşa etmektedir. Sürekli doğum hâlinde olan kimlikler, içsel bir çelişki meydana getirmektedir.

Bireylerin sabit ve uzun bir süre boyunca sahiplenebilecekleri kimliklerinin olmaması, bir kimliğin istikrarlı bir şekilde inşa edilmesinden çok hâlihazırda bulunan kimliklerin günün şartlarına uygun olarak temin edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bireyler, akışkan modern dünyada artık kimlikleri de dâhil olmak üzere hemen hemen hiçbir şeye aidiyet hissetmemektedir. Herkes gündelik yaşamın herhangi bir anında çeşitli birliktelikler ve geçici aidiyetler ile meşgul bir vaziyettedir (Bauman, 2017: 117). Bireylerin her gün kendi kimlikleri üzerinde yaratıcı yıkıcılık uygulaması ve kimlik edinimleri, toplumsal olarak tanınma ve onaylanma arzusunun bir neticesidir. Toplumsal tanınma, bireylerin yaşamlarının değerli ve saygın bir yaşam olduğunun tasdiki anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle toplumsal tanınmadan ve onaylanmadan azade olmak, bireylerin aşağılanmalarının bir ifadesidir (Bauman, 2017: 122). Bunun doğrudan bir sonucu olarak mağazalarda satılan ve mutluluk vaat eden nesnelere, bu nesnelere içkin olan etiketler, logolar ve markalar, toplumsal onay ve tanınmanın simgeleridir. Bireyler marka ve etiketlerin yardımıyla olması gereken kişi olduğunu diğerlerine ispat edebilmekte ve onaylanmayı talep edebilmektedir. Kimlik, bu noktada bireylerin kendilerinin değil başkalarının karar ve onay verdikleri bir unsur hâline gelmektedir (Bauman, 2017: 23). Bireyler tüketici piyasasında kendilerini hem satıcı hem de satılacak bir ürün olarak görmektedir. Bu durum, kendilerine verdikleri değer başkalarının onlar hakkındaki görüşlerine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bireyler kendi değerlerini sürekli değişen ve rekabet içerisindeki bir pazarda konumlandırmaktadır. Bu sebeple kendilerine verdikleri değerler çabucak sarsılmakta ve hiç durmadan başkalarının onay ve tasdikine ihtiyaç duymaktadır (Fromm, 1994: 93).

Kimlik onayına yönelik söz konusu ihtiyaç günümüzde tüketici piyasası tarafından sağlanmaktadır. Tüketici piyasası, bireylerin kendilerine en uygun olanı ve en çok talep göreni seçebilecekleri bir vitrin sunmaktadır. Üstelik bu seçilebilecek mahiyetteki kimlikler, ticari reklamlar vasıtasıyla toplum tarafından onaylanması daha muhtemel olan yaşam tarzlarının da bir unsuru olarak gösterilmektedir. Bireyler artık tüketici piyasasında kimlik edinimi gerçekleştirebildikleri müddetçe öz kimliklerini satın alabilecek bir konuma gelmektedir. Piyasanın sağlamış olduğu bu hizmetle birlikte bireyler, artık kimliklerini çok çeşitli bir şekilde oluşturabilmekte ve gündelik yaşamda çeşitli sunumlar gerçekleştirebilmektedir. Günümüzde

herhangi bir kadın veya erkek kendisini örneğin özgür, kendine güvenen, başarılı, iyi bir dost veya fiziksel olarak iyi görünümlü birisi şeklinde sunabilmektedir. Piyasa tarafından sunulan bu kimlik öğelerinin belki de en önemli avantajı ise beraberinde toplumsal onayı da getirmeleridir. Dolayısıyla bireyler, tüketim nesnelere ile birlikte kimlik onaylarını da satın alabilmektedir (Bauman, 2015a: 115). Bu durum bireylerin kimliklerinin onaylanıp onaylanmayacaklarına ilişkin bir endişeyi ortadan kaldırmaktadır. Tüketim nesnelere ile oluşturulan kimlik ve o kimliğin toplum tarafından onayı, birbirinin mütemmim cüzü hâlinde, tek parçada satılmaktadır.

Günümüzde bireyler tıpkı herhangi bir nesnenin moda olduğu gibi kimliklerini de modaya uygun bir şekilde belirlemekte ve hangi kimliğin moda olduğu, hangi kimliğin artık gözden çıkarılabilir olduğunu bilmek ve takip etmek zorundadır. Bu bilgi, tüm bir eğitim süreci, reklamlar, dergiler, medya ve piyasanın tüketim stratejileri tarafından farklı biçimlerde tanıtılmakta ve tanımlanmaktadır (Fromm, 1994: 92). Tüketim toplumlarında tüketici özgürlüğüne dair rekabet içerisinde bulunan bireyler, aynı anda kazanan olabilmek imkânına sahip görünmektedir. Kimlikler, beraberinde satın alınabildikleri nesnelere düşünülürken kıt mallar değillerdir. Fakat bu durum ancak teorik olarak mümkün görünmektedir. Tüketici özgürlüğü her ne kadar tüm bireylere açık olsa da kimlik edinimi hâlâ bir ayrıcalık olmaya ve ayırım yaratmaya devam etmektedir. Bu durum, tüketiciler arasında sembolik çekişmenin kaçınılmaz olduğu anlamına gelmektedir (Bauman, 2016a: 97).

Nesne ve nesne dolayımı olarak bireylerin haz ve mutluluğuna yönelik tüketim davranışları, yalnızca bireysel düzeyde değerlendirilebilecek bir durum değildir. Arzunun tüketici piyasasındaki dışavurumları, çeşitli nesnelere sahipliği ile şekillenerek, farklılaştırıcı bir unsur olarak gündeme gelmekte ve toplumsal değerlere göre yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla belirleyici olan, nesnelere tekil bireyleri mutluluğa ulaştırıp ulaştırmadıkları değil; bir göstergeler toplumunun inşa edilmesi ve bu toplumda değerlerin mübadelesinin, etkileşiminin eşitsiz dağıtımıdır. Tüketim, gösterge nesnelere düzenlenmesini ve paylaşılmasını garanti altına alan bir sistem yaratmakta ve böylelikle günümüzde önemli bir ahlaki boyut barındırmaktadır (Baudrillard, 2013: 83). Bu noktada tüketimin bir konum, prestij ve statü aracına dönüştüğü belirtilmelidir. Tüketici piyasasındaki rekabet, kullanım değerinden ziyade gösteriş değeri için tüketilen nesnelere üzerinden yapılmaktadır. Günümüz ekonomi politikası bu bakımdan, kullanım değerine karşı göstergeler değerinin ön plana çıkması ile tanımlanmaktadır (Baudrillard, 2017: 42-43).

İçerisinde yaşamakta olduğumuz dünyanın akışkan bir mahiyete sahip olduğu; toplumlarımızın bir *tüketim toplumu* olarak değerlendirilmesi gerektiği ve mutluluk, tüketim ve kimlik üzerinden kurulan ilişki göz önünde bulundurulduğunda, yaşamlarımızın bir sanat eseri olarak nasıl düşünülebileceği sorusuna Bauman bakımından yanıt verebilmek için gerekli zemin oluşmuş görünmektedir.

Yaşamı Bir Sanat Eseri Olarak Düşünmek

Sanat kavramı, öncelikli olarak resim, müzik, şiir ve mimari gibi güzel sanatların çeşitli alanlarını çağrıştırmaktadır. Ancak yaşamak da başlı başına bir sanat olarak düşünülebilir. Öyle ki yaşam sanatı, aslında bireylerin uğraşması gereken en önemli ve bununla birlikte oldukça zor ve karmaşık bir sanattır. Bunun sebebi, yaşam sanatının nesnesinin, yani sanat eserinin herhangi bir iş değil; bir ömür süren bir geliştirme süreci olmasıdır. Yaşam sanatında bireyler hem sanatçı hem de sanatlarının nesnesi, yani sanat eserleridir (Fromm, 1994: 29-30).

Yaşamlarımızın bir sanat eseri olarak düşünülmesi, bireylerin dünyada bir şeyler yapabildiğinin, örneğin daha mutlu olabilmek için çaba gösterdiğinin, kendilerini ve çevrelerini değiştirebilecekleri inancının bir ifadesidir. Bu durum, aslında dünyanın şu andaki mevcut

hâlimden farklı bir şekilde yeniden kurgulanabilmesinin mümkün olduğu ve dünyanın hâlinin bizzat bireylerin eylemlerine bağlı olduğunun kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Daha yalın bir ifadeyle söylenecek olursa, dünyanın kesin ve zorunlu olarak *belirlenmediğine* yönelik bir inancın dışavurumudur. Bireyler dünyada bir şeyler yaparak kendi yaşam seyirlerini olduğu kadar çevrelerini ve dünyalarını da değiştirebileceklerine, üstelik bu değişimin mimarı olabileceklerine inanmaktadır. Bauman'ın ifadesiyle (2017: 74) bireylerin kendileri ve çevrelerine yönelik çok çeşitli yaratımları, kendilerinin bir sanatçı olarak konumlandırılabilmesi ile yakından ilişkilidir.

Bauman, yaşamın kaçınılmaz olarak biçimlendirilmek amacıyla sanatçı bireylere verilmiş bir sanat eseri olduğunu düşünmektedir. Ona göre yaşam seçimlerimizden, seçimlerimiz arasındaki seçimlerimizden ve seçimlerimizin sonuçlarından meydana gelmekte; bu durum da zorunlu olarak yaşamın bir sanat eseri olarak düşünülmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Dolayısıyla Bauman'a göre (2017: 71-74) yaşamın bir sanat eseri olması, alelade bir düşünce, hayatlarımıza yönelik bir nasihat veya varsayım değildir. Bu ifade gerçekliğin bir ifadesidir. Çünkü yaşam, zorunlu olarak irade ve seçme özgürlüğüne sahip bireylerin yaşamı olduğu için, sanat eseri olmaması mümkün değildir.

Bireylerin toplumsal hayat içerisinde diğer bireylerle kurmuş oldukları ilişkiler ve ilişki ağları, hiç şüphesiz ki onların tercihleri üzerinde etkili olabilmektedir. Bu noktada özellikle aile ilişkileri, bireyleri gündelik hayatta bir şeyleri yapmaya ve yapmamaya sevk edebilmekte, yönlendirebilmekte veya bazı eylemlere yasak koyabilmektedir. Ancak Bauman'a göre (2017: 74-75) dışsal koşulların bireysel yaşam üzerindeki baskısı ne kadar çok olursa olsun, tüm seçimler ve tercihler bireylerin yaşamları üzerinde iz bırakmaktadır. Bireylerin tercih yapma ve irade gösterme sorumluluklarının dışsal koşullar tarafından belirlendiği durumlarda dahi yaşam, bu dışsal koşullar ile bireysel tasarılar arasındaki çatışmadan meydana gelmektedir. Bireyler, üzerlerindeki baskı ne kadar etkin ve kendilerini edilgen kılıcı olursa olsun, kendilerini isteklerine göre yeniden ve yeniden biçimlendirmeyi amaçlamaktadır.

Günümüz akışkan modern toplumlarının en karakteristik özelliklerinden birisi de yaşamı oldukça belirsiz bir mahiyete büründürmesidir. Bireyler, gündelik yaşamlarının herhangi bir anında ve aldıkları herhangi bir kararda, sonucun iyi veya kötü olacağına yönelik tahminde bulunamamaktadır. Ne kadar aksi denirse denensin Bauman, yaşamın belirsizlikler eşliğinde sürdürüldüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla alınan her karar ve yapılan her tercih, sonuçları bakımından rastlantısal kalacaktır (Bauman, 2017: 76). Hayatlarımıza dair tercihlerimizin, kararlarımızın, yapıp etmelerimizin bir kılavuzu olmadığı için, yaşam sanatı beraberinde çok çeşitli riskleri de getirmektedir. Fakat Bauman, bireylerin hayatta izleyecekleri yolu yaratırken kendilerini de yaratmalarına ve yaşamın getirdiği riskleri göze alıp onlarla baş etmekten başka bir çarenin olmadığına dikkat çekmektedir. Herhangi bir sanat eseri sanatçılar tarafından nasıl yaratılıyorsa, yaşam da hem sanatçı hem sanat eseri olan bireyler tarafından yeni baştan yaratılmaktadır. Çünkü yaşamın, tercih hakları ve özgürlük verdiği müddetçe sanat eseri gibi düşünülmesi gerekmektedir (Bauman, 2012b: 191-192). Üstelik akışkan modern dünyada yaşam sanatının icra edilmesi ve kişinin yaşamının bir sanat eseri hâline gelmesi, kesintisiz bir dönüşüm ve şimdiye kadar olduğundan başka bir kişi olarak sürekli kendisini yeniden tanımlaması anlamına gelmektedir (Bauman, 2017: 101). Yaşam sanatı bakımından akışkan modern dünyanın sunduğu bu yeni ortam hem büyük bir heyecan hem de aynı zamanda bir korku yaymaktadır. Akışkan modern toplumların bireyselleşme ideolojileri, tüketim toplumlarının bir ölçüsü hâline gelerek dünyayı tüketim nesnelere ambarına, bireysel yaşamı sonsuz bir pazarlığa, yaşamın amacını bireylerin tatminine ve başarılı bir yaşamı ise piyasa değerindeki artışa eşitlemektedir (Bauman, 2017: 120).

Tıpkı diğer sanatçılar gibi yaşam sanatçıları da üzerine düşünce ve duygularını işlemek istedikleri malzemenin direnişine karşı mücadele etmektedir. İnsan yaşamı da dâhil olmak üzere tüm sanat eserleri, bu mücadelenin izlerini, zaferlerini ve yenilgilerini taşımaktadır (Bauman, 2012b: 193). Bireyler bilsin veya bilmesin, istesin veya istemesin, beğensin veya beğenmesin, kendi yaşamlarının sanatçılarıdır. Çünkü sanatçı olmak, aksi hâlde biçimsiz ve düzensiz olacak bir şeye biçim ve düzen vermektir; olabilecek bazı şeyleri, olayları ve ihtimalleri manipüle ederek kaos olacak bir şeyden sabitlik çıkarmaya çalışmaktır. Bireyler her ne şartta olursa olsun gündelik yaşamın tüm veçhelerinde bazı olayları diğerlerinden daha muhtemel bir hâle getirmek için çaba göstermekte ve içerisinde buldukları durumu organize etmeye çalışmaktadır (Bauman, 2017: 165). İşte Bauman açısından yaşam sanatının anlamı ve ifadesi de budur. Her şeyin bir akış hâlinde olduğu dünyada, ilişkilerimizin değiştiği, bağlarımızın gevşediği ve mutluluğu tüketerek elde edilebilen bir şey olarak algılamaya başladığımız dünyada, kendi yaşamlarımız üzerinde söz söyleme hakkını talep etmek, yaşam sanatının ifadesidir. Üstelik bu ifade hem dışsal hem de içsel bir tüketim baskısının, kimlik ediniminin, kendimizi her gün ve her gün yeniden yaratmanın baskısı altındadır.

Gündelik Hayatta Yaşam Sanatının İcrası

Bireylerin gündelik hayat içerisinde dışsal ve içsel koşulların çok çeşitli baskıları altında kalarak kendilerini her gün ve her gün yeniden yaratmaları; duygu, düşünce ve eylemde bulunma biçimlerinde söz konusu baskıları hissederek tutum ve tavırlarını yeniden gözden geçirmeleri Bauman gibi Michel de Certeau'nun da ilgi odağının merkezini oluşturan temel problemdir. Certeau bu temel problem ile *Gündelik Hayatın Keşfi* adlı iki ciltlik araştırma raporu aracılığıyla diyaloga girmekte ve bireylerin gündelik hayat içerisindeki eylemlerini sorgulamaktadır. Ona göre bireyler, sosyal düşünce tarihi boyunca genel olarak pasif bir varlık olarak konumlandırılmakta ve disiplin altında olmakla nitelendirilmektedir. Ancak Certeau, bireylerin yapı ve sistem dolayımı olarak ele alınmasına karşıt bir biçimde, gündelik hayatın bireylerin alışkanlıkları, tutumları ve uygulamaları bakımından değerlendirilmesinin oldukça kıymetli olduğunu belirtmektedir. Certeau'ya göre (2008: 43) bireylerin gündelik hayat içerisindeki eylemlerinin incelenmesi, daha önce ele alınmamış ve aydınlatılmamış bir zemini ifşa etme çabasıdır.

Certeau, bireyleri yapı ve/veya sistem içerisinde ele almanın onların duygu, düşünce ve eylemde bulunma biçimlerindeki öznelliklerini azalttığı görüşündedir. Yapı ve/veya sistem içerisinde anlaşılma çabısı olan birey, giderek bu sınırların içerisinde hapsedilmekte ve bu koşulların oluşturduğu şartlardan kurtulamamaktadır. Bu noktada Certeau, özellikle bahsi geçen araştırmasında bireylerin gündelik hayat içerisinde yapısal açıklama modellerinin veya yapıya öncelik veren sosyal teorilerin bireyleri çepeçevre kuşatılmış bir vaziyette konumlandırmasına eleştirel yaklaşmaktadır. Deniz ve Kentel'in belirttiği üzere (2016: 750) Certeau bireylerin pasif, disiplin altında ve uysal olduğu varsayımlarını reddetmektedir. Certeau'ya göre (2008: 60) yapı tarafından kuşatılmış bireyler, verili şartlar altında karşılaştığı tüm baskılarla "oynamak" bu baskılara "oyun çevirmek" durumundadır ve fakat bireyin bu niteliği ısrarla göz ardı edilmektedir.

Certeau, bireylerin gündelik hayat içerisindeki ilişkilerinin, kararlarının, tercihlerinin ve yapıp etmelerinin, özellikle sonuçları bakımından belirsiz, tutarsız ve birbiriyle oldukça çelişik olduğu konusunda Bauman ile hemfikiridir. Ancak Certeau'ya göre artık sosyal bilimlerin ve bilhassa sosyolojinin inceleme alanı, Bauman'ın tüketim, gözetim, kimlik, modern toplum analizlerinde olduğu gibi makro boyuttaki unsurlar değil; söz konusu tüketimin veya gözetimin filesine giren bireyler ya da gruplardır. Certeau (2008: 44-48) bireylerin ya da grupların, bir başka ifadeyle gündelik hayatın asıl aktörlerinin tüketim, gözetim, kimlik ve kültür ile nasıl mücadele ettiklerini, söz konusu baskıları kendi lehlerine çevirebilmek için hangi *dümenci*,

hileci ve *dağınık yaratıcılıkları* kullandıklarını, *gizli* ve *kaçamak* eylemlerini ifşa etmek amacındadır. Diğer bir deyişle Certeau disiplini değil *anti-disiplini* konu edinmekte ve metodolojik olarak bireye ve bireyin bağlam içerisindeki eylemine öncelik vermektedir. Ertürk'ün (2022: 346-347) belirttiği üzere Certeau'nun gündelik hayata ilişkin görüşlerinin temelini oluşturan zemin, toplumsal kontrol ve disiplin düşüncesine karşıt olacak şekilde meydana okuma ve direniştir. Bu kapsamda Foucault'nun 1975 yılında yayımladığı *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserini bir başyapıt olarak değerlendiren Certeau (Giard, 2008: 20) kendi eseri ile söz konusu eser arasında dikkat çekici bir ilişki kurmaktadır.

Certeau *Gündelik Hayatın Keşfi* adlı eserindeki inceleme yolunun Foucault'un iktidar analizi olarak gerçekleştirdiği incelemenin bir devamı veya simetrisi olarak görülebileceğini belirtmektedir. Certeau, Foucault'nun ilgi odağının teknik düzenlemeler, iktidar analizleri, disiplin mekanizmaları ve yapısal prosedürler olduğunu ifade etmektedir. Bu yapısal prosedürler, en ince ayrıntıların düzenlenmesi aracılığıyla kitleleri "disiplinli" bir topluma dönüştürmektedir. Üstelik bu disiplinli toplum öğretim, sağlık, adalet, ordu ve çalışma yaşamı ile ilgili tüm sapmaları idare edebilmekte, düzenleyebilmekte ve sıralayabilmektedir. Bu noktada Certeau'nun hareket merkezi, disipline edici iktidarın uyguladığı söz konusu prosedürlerin *disiplinle oynayanlar* açısından hangi uygulamaları, dümen ve hileleri barındırdığıdır (Certeau, 2008: 191-192). Dolayısıyla Certeau'nun ilgilendiği alanın, Foucault'un ihmal ettiği alan olarak değerlendirilmesi mümkün görünmektedir. Certeau'nun odak noktası disiplin mekanizmalarının nasıl işlediği, üretildiği ve bireylerde nasıl tezahür ettiği değil, iktidarın nasıl tüketildiği diğer bir deyişle anti-disiplin ağının bireyler tarafından nasıl örüldüğüdür (Sabuktay, 2008: 163). Certeau'ya göre bu konu hiç de hafife alınacak bir konu değildir. Çünkü ona göre bireyler, aynı zamanda bu söz konusu disiplinlerden kaçabilecek varlıklardır. Bireylerin disiplinden kaçabilmek ve olası durumları kendi lehlerine çevirebilmek için kurdukları dümenler ve hileler ise bizi günlük uygulamalara, yaşanan mekânlara yani sokağa, mahalleye, mahalle pazarına, kente; diğer bir ifadeyle gündelik hayatın tam içerisine götürmektedir.

Giard'ın belirttiği üzere (2008: 22) Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi* eserlerinde uyguladığı metodoloji ile bireylerin gündelik hayat içerisindeki görünmez, sessiz, incelikli ve fakat ustalıkla icra edilmiş taktiklerinin, egemen düzenin oyun alanlarına sızdırılmasına yoğunlaşmaktadır. Günümüz toplumlarında bu düzen, bireylere belirli bir tüketim modeli dayatmak isteyen ve tüketim ürünlerinin düzenlenmesini, sevk ve idare edilmesini organize eden piyasa tarafından sağlanmaktadır. Bu noktada Certeau'nun günümüz toplumlarını Bauman gibi bir *tüketim toplumu* olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat bununla birlikte Certeau'nun Bauman'dan ayrılan önemli bir yanı, kapitalist mal piyasasında sunulan ve tüketime odaklanan kültür ürünleri üzerine odaklanması değil; tüketim ürünlerinin bireyler tarafından gündelik hayat içerisinde nasıl ve hangi biçimlerde kullanıldıklarıdır. Certeau'ya göre asıl önemli olan üst kültür değildir. Önemli olan, bu üst kültürün bireyler tarafından nasıl alaşağı edildiğidir (Giard, 2008: 15). Düzenin ve disiplinin alaşağı edilmesi yani direniş mekanizmaları Certeau'ya göre hep aynı biçimde gerçekleştirilmektedir. Güçlerin eşitsiz dağılımı aynı mahiyette olduğu için direniş mekanizmaları da dönemden döneme veya düzenden düzene değişmemektedir. Bireyler sürekli olarak eşitsizlikleri kendi lehine çevirmek için mücadele etmektedir. Certeau yapısal prosedürler karşısında direniş gösterebilmek anlamına gelen gündelik eylemlerin *sanat* ve *tarz* kavramlarından ayrı düşünülmemeyeceğini belirtmektedir. Söz konusu bu iki kavram, kültürel uygulamaların daha iyi kavranmasını; bu kültürel uygulamaların bireyler tarafından nasıl kullanıldıklarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan araçlardır (Giard, 2008: 22).

Zayıfın Sanatı Olarak Taktikler

Certeau bakımından yaşamlarımızın birer sanat eseri olarak nasıl değerlendirilebileceği en iyi şekilde onun *strateji* ve *taktik* kavramlarına yüklediği anlamların açıklanması vasıtasıyla anlaşılabilir. Certeau'ya göre (2008: 54) strateji, belirli bir zamanın ve mekânın varlığını talep eden güç ilişkileridir. Strateji diğer her şeyden önce gelmek koşuluyla, mutlak olarak sınırları iyice belirlenmiş bir alanın varlığını gerektirmektedir. Bu alan, içerisinde bulunan unsurları belirli güç ilişkileri ile düzenleyen, sevk ve idare eden bir zemini barındırmaktadır. Certeau stratejiyi, gücü elinde bulunduranların hâkimiyetlerini korumak ve sürdürmek amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetler olarak tanımlamaktadır (Deniz vd., 2016: 1080). Taktik ise strateji kavramının aksine herhangi bir mekânsal aidiyet barındırmamaktadır. Certeau'nun belirttiği üzere (2008: 54) taktikler, uygulama alanı olarak yalnızca ötekinin, yani stratejinin mekânına sahiptir. Taktikler, stratejinin alanını bütünüyle işgal edememekte ve fakat bununla birlikte parçalar hâlinde stratejinin güç ilişkilerini oluşturduğu ve koruduğu zemine sızabilmektedir. Bu durum taktiklerin bir avantajı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü aidiyet kavramı, mekânın zamana karşı bir zaferi olarak anlaşılmaktadır. Taktikler mekânsız fakat zamanı bağımlıdır. Belirli bir alandaki güç ilişkilerini kendi lehine, kendi çıkarına dönüştürebilmek ve kullanabilmek için olası fırsatları, şansları yakalaması gerekmektedir. Bunun anlamı da taktiklerin sürekli olarak tetikte olması gerektiğidir. Taktikler, gündelik hayatın olağan akışına müdahale edebilmek ve güç ilişkilerinin yönünü kendi çıkarına uygun olacak şekilde dönüştürebilmek için zamanı fırsatlara çevirmek zorundadır (Certeau, 2008: 55).

Certeau, strateji ve taktik arasında yaptığı ayrımı gündelik hayatın keşfi için bir başlangıç şeması olarak sunmaktadır. Stratejinin en önemli özelliği bir mülkiyet olarak sınırları çizilebilecek bir mekâna sahip olması; bu mekânı hedeflerden ve tehditlerden koruyabilmesidir. Strateji ile karşılaştırıldığında taktikler ise mülkiyetin var olmamasıyla nitelenen hesaplı eylemlerdir. Dolayısıyla taktikler bütüncül bir projeye sahip değillerdir. Hamle yapabilmek için zamanı fırsatlara çevirmek ve bu fırsatları değerlendirmek zorundadır. Bu bakımdan taktiklerin her gün ve her gün yeniden yaratılması, kazancın yeniden elde edilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Certeau'ya göre (2008: 114) taktikler zayıfın sanatıdır.

Gündelik hayat içerisindeki eylemlerin taktik türünden olduğu bilgisinden yola çıkarak Certeau, bireylerin günlük alışkanlarının, tutum ve uygulamalarının yaratıcılıklarına ilişkin bir düşünce biçimi ortaya çıkarmak amacındadır. Bu bakımdan Certeau'ya göre bireylerin gündelik hayattaki tüm eylemleri taktik olarak anlaşılabilir. Örneğin herhangi bir mekânda oturmak, kent içinde yürümek, etkileşime girilen insanlarla konuşmak, herhangi bir metni okumak, bir markette alışveriş yapmak, yemek hazırlamak; tüm bu eylemler, bireylerin kurnazlıkları ve taktikleriyle doludur. Söz konusu bu eylemler, güçlü tarafından kurulmuş olan ve idare ettirilen bir düzen içerisinde gerçekleştirilmektedir. Certeau'ya göre (2008: 104) alışveriş merkezi, kent veya mutfak gibi herhangi bir mekân, bu mekânın ve bu mekânda hâkim olan dilin zorladığı ve baskı altına aldığı bir düzen oluşturmaktadır. Ancak bu düzen bireylerin kullanım tarzlarına bağlı olarak yeniden düzenlenebilmektedir. Bireyler gerek zorla gerek kültürel bir baskıyla gerekse de kanunla dayatılan sınırların dışına çıkmadan, söz konusu mekân içerisinde yaratıcı olmayı başarmaktadır. Bu durum *iki arada olma* sanatıdır. Bireyler gündelik hayat içerisinde buldukları durumlardan daha önce öngörülemez yararlar sağlamayı bilmektedir. Gökalp Yılmaz'ın belirttiği gibi (2017: 66) gündelik hayat içerisinde bireyler farklı kullanım alanları yaratabilmektedir. Bireysel eylemlerin farklı kullanım alanları yaratması üst yapısal düzenlemenin egemen hâline karşıt bir duruşu meydana çıkarmaktadır.

Certeau'nun *yaşam sanatı* kavramını oluşturduğu zemin tam olarak burasıdır. Certeau açısından bireylerin stratejiye/düzene karşı taktikleri, kurnazlıkları, hileleri ve dolap çevirme oyunları yaşam sanatının icrası anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Certeau tarafından bireylerin

gündelik yaşamdaki eylemleri sanatsal faaliyetler olarak değerlendirilmektedir. Certeau'nun bu açıklaması, Bauman'ın yaşam sanatçılarının da tıpkı diğer sanatçılar gibi karşılıklarına çıkan malzemenin direnişine karşı mücadele ettiklerine yönelik açıklaması ile paraleldir. Bireyler kendilerinden önce oluşturulmuş ve oluşumlarında kendilerinin herhangi bir emek sarf etmedikleri birçok olgu, olay ve durum ile karşılaşabilmektedir. Söz konusu bu unsurlar her zaman bireylerin arzuladıkları, istedikleri durumlar da değildir. Bauman özellikle akışkan modern dünyadaki tüketim, kimlik ve bireyselleşme kavramlarını ve bireylerin günümüzde artık zorunlu olarak sanatçı olduklarını ifade ederken böyle bir konumdan hareket etmektedir. Certeau ise asıl olarak bu düzenin bireyler tarafından alt edilmesine dikkat çekmekte; bireylerin taktiklerinin onların birer yaşam sanatçısı oldukları için mümkün olabildiğini vurgulamaktadır. Bireyler karşılaştıkları durumları yeniden ve yeniden yorumlayabilmekte; itaat eder gibi görünürken dahi kendi öznelliklerini uygulayabilmektedir. Bauman, bireylerin özellikle kimlikleri ve kimliklerinin onay ihtiyacı söz konusu olduğunda *yaratıcı yıkıcılık* uyguladıklarını belirtmektedir. Certeau da söz konusu yaratıcı yıkıcılık kimlikler üzerinden değil gündelik hayattaki tüm eylemler üzerinden gündeme gelmektedir. Bu sebeple Certeau'ya göre (2008: 55) taktikler bize aklın günlük mücadelelerden ve bu mücadelelere eklenen zevklerden ayrı düşünülemediğini ifade etmektedir.

Gündelik hayat içerisinde bireylerin eylemlerinin taktik türünden olmasını Certeau birçok örnek ile açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre yürümek, okumak ve konuşmak bu tür eylemlerden bazılarıdır. Bu eylem tarzları her zaman strateji tarafından kontrol altında bulundurulmuş bir alan içerisinde yer almaktadır. Ancak taktikler, yani bireylerin hesaplı eylemleri söz konusu alanda geçerli olan kuralları dönüştürebilmekte, bu alanların düzenine sızabilmektedir. Bireyler kendilerine belli bir mekânın ve dilin dayatıldığı bu düzende kendi kullanım tarzlarına göre oyun kurmaktadır. Bireyler tarafından stratejinin hâkim olduğu bu alanlarda yapılması gereken şey, çoğul ve yaratıcı olmayı başarabilmektir. İki arada olma sanatı olarak isimlendirilen bu sanat, bireylerin durumu kendi lehlerine çevirebilecekleri operasyonları içermektedir. Diğer bir deyişle taktikler, stratejinin mekânını kullanarak olası durumları kendi lehine çevirmesi bakımından *olanla idare etme* sanatı olarak da anlaşılabilmektedir (Certeau, 2008: 105).

Örneğin Certeau bakımından okuma eylemi günümüz toplumlarında merkezi bir yer işgal etmektedir. Okuma eylemi bir yanı sıra "pasifliğin doruk noktası" olarak görülebilir. Fakat Certeau'ya göre okuma eylemi sessiz bir üretimin tüm özelliklerini barındırmaktadır. Okumak sayfalarından türetilir; okuyan sayfalarda gezinir ve okuduğu nesneyi bir metne dönüştürür. Karşısına çıkan çok çeşitli sözcüklerden anlamlar kurar, metinde düzenbazlık yapar. Okunan şey her ne olursa olsun, belleğe alıp dönüştürülür. Bu bakımdan Certeau'ya göre (2008: 57) okumak pasif olmayan bir sanattır. Bu sanat metne sızdırılan bir yeniliğe kapı açmaktadır. Certeau yürümenin de benzer bir üretim sanatı olduğunu belirtmektedir. Yürümek, öncelikli olarak bir uzam düzenini, güç ilişkilerini kapsayan bir stratejiyi ve bu stratejinin sahibi olduğu bir mekânı varsaymaktadır. Bu zaman ve mekân bileşkesinde bir dizi olasılık, yasaklama ve onay mevcuttur. Bu sebeple yürüyen kişi, çoğu hâlde mevcut kuralları inşa edici değildir ancak onu *var eden* konumundadır. Yürüyen kimse bu olasılıklarla oynar; yasaklamaları değiştirir, yollarla mücadele eder veya yeni yollar icat eder. Kestirme yollar inşa etmek yürüyüşü çeşitlendirir ve yürüyen kişiyi dönüştürür. Bu bakımdan yürüyen kişi seçen ve seçim yapan bir kişidir. Dolayısıyla yaya, kimi zaman uzamın sundukları arasından tercih yapar kimi zaman ise mevcut alternatiflerin dışına çıkarak süreksizlik ve kopukluk yaratır (Certeau, 2008: 194-195).

Certeau'ya göre (2008: 100) gerçek düzen, bireylerin gündelik hayat içerisinde stratejinin oluşturmuş olduğu kuralları kendi lehlerine çevirmek için kurdukları oyunların ve çevirdikleri dümenlerin, yani taktiklerin düzenidir. Bireyler kendi özel amaçları bakımından

mevcut stratejiyi sürekli olarak manipüle etmeye ve çıkar sağlamaya çalışmaktadır. Gündelik hayatın herhangi bir alanı, o alanda egemen olan bir erk tarafından her ne kadar düzenlenmiş ve sınırları çizilmiş olsa da bireylerin gündelik olarak icra ettikleri sanatlar bakımından oyuna getirilmektedir.

Sonuç

Yaşamlarımızın birer sanat eseri olarak düşünülüp düşünülemediği sorusu Bauman ve Certeau tarafından sorulan ortak bir sorudur. Fakat bu soruya her iki isim tarafından getirilen yanıtlar, kendilerinin dünyayı anlama ve yorumlama farklılıklarından dolayı birbirinden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Bu çalışmada esas itibarıyla söz konusu iki ismin yaşam sanatı kavramını nasıl anladıkları, bu kavram ile neyi ifade etmek istedikleri, dünyaya, topluma ve bireylere nasıl baktıkları açıklanmaya çalışılmıştır.

Bauman ve Certeau'nun yaşam sanatı kavramına bakışları noktasında birkaç husus ön plana çıkmaktadır. İlk olarak, hiç şüphesiz ki her iki isim de bireylerin yaşamlarının birer sanat eseri olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedir. Öyle ki, Bauman'a göre zaten yaşamlarımızın birer sanat eseri olarak değerlendirilmemesi mümkün değildir. Sürekli değişen ve hâkim olan tek unsurun geçicilik olduğu modern akışkan dünyada bireyler sürekli olarak tercihlerde bulunmaktadır. Bireylerin gündelik hayat içerisindeki seçimleri onların birer yaşam sanatçıları olduklarının en büyük delilidir. Bauman'a göre bireylerin yaşam sanatçıları olmaları ve dolayısıyla yaşamın bir sanat eseri olarak düşünülmesi gerektiği, modern akışkan dünyanın bir gerekliliğidir. Bauman yaşam sanatı ifadesini bir tavsiye yahut öneri olarak değil, gerçekliğin bir ifadesi olarak dile getirmektedir. Söz konusu bu gerçeklik, tüketim toplumlarının bireyleri tüketiciler olarak konumlandırması ve bu tüketimin bireylerin mutluluklarıyla ilişkilendirilmesi ile gerçekleştirilmektedir. Bauman'a göre bireyler modern çağ ile birlikte sürekli olarak bir mutluluk arayışı içerisinde bulunmakta ve bu mutluluk arayışı kendisini tüketim nesnelere ile özdeşleştirmektedir. Nesnelere tüketimi, bireylerin kimliklerine sirayet etmekte ve kimlikler satın alınabilen, her gün yeniden kurulması gereken unsurlar hâline dönüştürülmektedir. Bireylerin kimlikleri üzerinde her gün yaratıcı yıkıcılık uyguladığını belirten Bauman'a göre insan, günün ve akışkanlığın rüzgârına kapılarak kendisini yeniden var etmenin yollarını aramaktadır. Dolayısıyla Bauman açısından yaşam sanatı, bireylerin kendilerini günün şartlarına, moda, tüketimin gerekliliklerine göre yeniden oluşturmak anlamında kullanılmaktadır. Bu bakımdan Bauman'ın yaşam sanatı kavramına ilişkin olarak yapısal bir açıklama modeli sunduğu, tüketimin bireyler tarafından içselleştirilerek bir benlik inşa etme aracı olarak kullanıldığı söylenebilmektedir.

Yaşam sanatı kavramına yönelik olarak Bauman'ın yapısal açıklama girişiminin aksine Certeau, bireylerin gündelik hayat içerisindeki eylem, uygulama ve üretim biçimlerine odaklanmaktadır. Giard'ın belirttiği üzere (2009: 12) Certeau, bireylerin yalnızca *tüketiciler* olarak konumlandırılmasına ve bu vesileyle bireylerin sömürü düzeni karşısında pasif ve edilgen bir şekilde düşünülmesine eleştirel yaklaşmaktadır. Certeau'nun ilgi odağı en temelde bireylerin eylem biçimleri ve yaratıcılıklarıdır. Bireyler yapı, sistem veya toplum adı verilen her türlü stratejik unsurun baskılarına, bireyleri yönetme ve sevk etme modellerine karşı durabilmektedir. Bununla birlikte, kendisine yöneltilen tüketim baskısıyla mücadele eden bireyler Certeau'ya göre gündelik hayat içerisinde her gün çeşitli taktikler gerçekleştirebilmek, olanı kendi lehine çevirebilmek için sürekli olarak yaratıcı etkinlikler ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan Bauman'ın yaşam sanatına ilişkin olarak sunduğu çerçevenin yapısal bir açıklama olarak değerlendirilmesi mümkün iken Certeau buna karşıt bir biçimde asıl olarak ilgilenilmesi gerekenin bireylerin eylem, uygulama ve üretim sanatları olduğunu dile getirmektedir. Certeau'nun söz konusu sanatları konumlandığı yer ise gündelik yaşamdır. Bireyler gündelik yaşam içerisinde yaratıcı olmanın yollarını aramakta, *iki arada olma ve olanla idare etme*

sanatlarıyla söz konusu baskıları kendi lehlerine çevirebilmek için oyun kurmakta, hile ve düzenbazlık yapmaktadır. Bu bakımdan Certeau açısından yaşam sanatı kavramı, gündelik hayatın tüm alanlarındaki çok çeşitli eylemleri kapsamaktadır. Buradan hareketle Certeau için yaşamın başlı başına bir sanat eseri olduğu söylenebilmektedir.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Ahmed, S. (2016). *Mutluluk vaadi*. (Çev: D. Mayadağ), Sel Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (2013). *Tüketim toplumu*. (Çev: H. Deliceçaylı, F. Keskin), Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2017). *Sessiz yığınların gölgesinde*. (Çev: O. Adanır), Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. & Obirek, S. (2019). *Dünyaya ve kendimize dair*. (Çev: B. Halaç), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar*. (Çev: Ü. Öktem), Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z. (2012a). *Akışkan aşk: İnsan ilişkilerinin kırılğanlığına dair*. (Çev: I. Ergüden), Versus Kitap.
- Bauman, Z. (2012b). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup*. (Çev: P. Sıral), Habitus Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2015a). *Sosyolojik düşünmek*. (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2015b). *Akışkan modern dünyada kültür*. (Çev: İ. Çapçioğlu, F. Ömek), Atıf Yayınları.
- Bauman, Z. (2016a). *Özgürlük*. (Çev: K. Eren), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016b). *Küreselleşme*. (Çev: A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Yaşam sanatı*. (Çev: A. Sarı), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Kuşatılmış toplum*. (Çev: A. E. Pilgir), Ayrıntı Yayınları.
- Bircan, H. H. (2001). *İslam felsefesinde mutluluk*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çirkin, A. & Göksel, T. (2016). Mutluluk ve gelir. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 375-400.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi I: Eylem, uygulama, üretim sanatları*. (Çev: L. A. Özcan), Dost Kitabevi Yayınları.
- Deniz, A. Ç. & Kentel, F. (2016). De Certeau: Operasyonlar, strateji, taktik ve kent. *Tarih Okulu Dergisi*, (15), 747-761.
- Deniz, A., Hülür, A. B., Ekinci, Y. (2016). Göç, strateji ve taktik: Suriyeli sığınmacıların gündelik hayat deneyimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1077-1187.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276-302.
- Diener, E. & Seligman, M. E. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5(1), 1-31.

- Easterlin, R. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization*, (27), 35-47.
- Easterlin, R. A. & Angelescu, L. (2009). Happiness and growth the world over: Time series evidence on the happiness income paradox. *IZA Discussion Paper*, (4060).
- Ertürk, M. (2021). Gündelik hayat sosyolojisinin iki kutbunda süreklilik: Michel De Certeau'nun dipnotundaki Henri Lefebvre. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41(2), 319-350.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar*. (Çev: I. Ergüden, O. Akınhay), Ayrıntı Yayınları.
- Fromm, E. (1994). *Erдем ve mutluluk: Ahlak psikolojisi üzerine bir inceleme*. (Çev: A. Yörükkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Giard, L. (2008). Bir araştırmanın hikâyesi. (Çev: L. A. Özcan), M. d. Certeau (Ed.), *Gündelik Hayatın Keşfi I. Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları* içinde (9-37. ss.), Dost Kitabevi.
- Giard, L. (2009). Anlar ve mekânlar üzerine. (Çev: Ç. Eroğlu, E. Ataçay), M. d. Certeau, L. Giard, P. Mayol (Ed.), *Gündelik Hayatın Keşfi II. Konut, Mutfak İşleri* içinde (11-23. ss.), (Dost Kitabevi).
- Gökalp Yılmaz, G. (2017). Gündelik hayat sosyolojisinden kente ve kültüre bakmak: Certeau'cu bir taktik alanı olarak kent. C. Ergun, S. Öğrekçi (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* içinde (64-78. ss.), Gece Kitaplığı.
- Kahneman, D. & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(38), 16489-16493.
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik hayatın eleştirisi III*. (Çev: I. Ergüden), Sel Yayıncılık.
- Rojas, M. (2007). Heterogeneity in the relationship between income and happiness: A conceptual-referent-theory explanation. *Journal of Economic Psychology*, (28), 1-14.
- Sabuktay, A. (2008). Kızılay'da gündelik hayat ve yönetim. *Mülkiye Dergisi*, 32(261), 161-173.
- Veenhoven, R. & Dumludağ, D. (2015). İktisat ve mutluluk: Bugün daha mutlu muyuz? D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, E. Ruben (Ed.), *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* içinde (201-230. ss.), İmge Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

This study focuses on the views of Zygmunt Bauman and Michel de Certeau, who share the idea that our lives are works of art, on the concept of the art of life. Bauman and Certeau invite individuals to understand themselves and make sense of the world with the concept of the art of living. The question that both names ask in common is: "How can our lives be considered as works of art?". However, their answers to this question differ. In today's liquid modern world, Bauman considers every human being as an artist of life and every life as a work of art, and focuses on the concepts of happiness, consumption, identity and social approval. In this respect, it can be said that Bauman realized a historical and philosophical narrative and opened the art of life to discussion over happiness. Therefore, in order to understand Bauman's concept of the art of living, it is first necessary to overcome the stages of thought that lead us to the concept in question. The other name whose views on the concept of the art of living will be included is Certeau. He has positioned the concept of the art of life in daily life. He discusses how the actions of individuals in daily life can be interpreted with the concepts of strategy and tactics. From this point of view, the aim of the study is to explain how Bauman and Certeau explain the concept of the art of life and to carry out a thought practice on the concept of the art of life by identifying the similar and different points of these explanations.

In this study, it has been tried to explain how the two names in question understand the concept of the art of life, what they want to express with this concept, how they look at the world, society and individuals. A few issues come to the fore at the point of view of Bauman and Certeau on the concept of the art of living. First of all, both names undoubtedly think that the lives of individuals can be considered as works of art. According to Bauman, it is a necessity of the modern liquid world that individuals should be artists of life and therefore life should be considered as a work of art. Bauman expresses the art of living not as a recommendation or suggestion, but as an expression of reality. According to Bauman, individuals are constantly in search of happiness with the modern age, and this pursuit of happiness identifies itself with consumption objects. The consumption of objects permeates the identities of individuals, and identities are transformed into items that can be bought and need to be reconstructed every day. According to Bauman, who states that the identities of individuals have to change every day, people look for ways to re-create themselves by being caught in the wind of the day and fluidity. Therefore, for Bauman, the art of living is used in the sense of recreating the individuals themselves according to the conditions of the day, fashion and the requirements of consumption.

At the center of Certeau's views on the concept of the art of living are the forms of action and creativity of individuals. Certeau, like Bauman, acts from the idea that today's societies are consumption societies. According to him, individuals struggle with the pressure of consumption directed against them by the elements of strategy, and they implement various tactics every day in order to overcome the pressure and turn the situation in their favor. In this respect, while it is possible to evaluate the framework presented by Bauman regarding the art of living as a structural explanation, Certeau, on the contrary, states that the main thing to be concerned with is the action, practice and production arts of individuals. Where Certeau places these arts is everyday life. Individuals play tricks and deceive in order to find ways to be creative in daily life and to turn the pressures in their favor. In this respect, for Certeau, the concept of the art of life encompasses a wide variety of actions in all areas of daily life. From this point of view, it can be said that for Certeau, life is a work of art in itself.